

Київ з лівого берега Дніпра. Гравюра XVIII ст.

1. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – Львів, 1925.
2. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию. – М., 1897.
3. Жуковский Аркадій. Петро Могила й питання єдності церков. – К., 1996. – 450 с.
4. Українська Мала Енциклопедія. – Буенос-Айрес, 1961.
5. Гізель І. Мир с Богом человеку. – 1669.
6. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI–XVIII ст. – К., 1983.
7. Мацьків Теодор. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. – Мюнхен, 1988.
8. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1917.
9. Асоченский В. Киев с его древнейшим училищем Академией. – К., 1856. – Ч. 2.
10. Ф. 9. – Оп. 1. – Арк. 1–3.

Оксана СТОРЧАЙ,
мистецтвознавець

МИСТЕЦТВОЗНАВЧА РОЗВІДКА В.І. ГРИГОРОВИЧА В УКРАЇНІ 1837 РОКУ (ПУБЛІКАЦІЯ АРХІВНОГО ДОКУМЕНТА)

Перша половина XIX століття стала важливим етапом у процесі формування російсько-української думки про образотворче мистецтво, коли мистецтвознавча наука починає поступово складатися як самостійна галузь професійної діяльності, зі своїм специфічним предметом дослідження, своєю методологією і аналітичними прийомами. Саме з цього часу зароджується науковий інтерес до давньоруського мистецтва і в першу чергу до київських пам'яток. Цікавим і показовим з цього часу є архівний матеріал – доповідна записка В. Григоровича 1837 р. [1]. Її сміливо можна назвати мистецтвознавчим нарисом. У ній В. Григорович описує та аналізує твори станкового і монументального живопису – давньоруську і українську ікону, фрески і мозаїки Софійського і Михайлівського Золотоверхого соборів, церкви Спаса на Берестові, Микільського і Успенського соборів, Хрестовоздвиженської церкви Києво-Печерської лаври, Федоровської церкви, Києво-Братського монастиря.

Поїздка В. Григоровича в Україну 1837 р. мала на меті, крім дослідження творів живопису, ще й вивчення ситуації, умов для створення школи живопису і рисунка в Києві [2]. Зберігся проект Школи живопису і рисунка в Києві при університеті Св. Володимира, розроблений В. Григоровичем і О. Оленіним (архівний матеріал). У цих матеріалах є витяги з доповідної записки В. Григоровича 1837 р., на основі якої і було прийнято рішення про створення київської Школи живопису і рисунка. У статті ця доповідна записка наводиться повністю.

Дослідження київських пам'яток В. Григоровичем доповнює цілу низку історичних свідоцтв і розвідок, залишених його попередниками – щоденник дипломата Еріха Ляссоти (1594 р. їздив з дипломатичною місією від імператора Рудольфа до запорозьких козаків і зупинявся в Києві); свідчення польського дипломата, юриста та історика Регінальда Гейденштейна (побував у Києві через кілька років після Е. Ляссоти), книги французького інженера XVII ст. Боплана, з якої в Західній Європі вперше дізналися про архітектуру стародавніх споруд в Україні, зокрема київських; дослідження вчених XVIII ст.: М. Ломоносова, В. Татищева, А. Шлецера, вітчизняних – Іренєя Фальковського, Самуїла Миславського; М. Берлінського «Краткое описание Киева» (1820) та ін. [3].

У 1809–1810 рр. була здійснена перша спроба наукового дослідження давньоруського мистецтва – спеціальна урядова історико-археологічна експедиція К. Бороздіна «для зарисовки і описання старинних вещей в некоторых городах и монастырях России» [4]. У своїй записці В. Григорович двічі згадує цю експедицію – висновки експедиції під час дослідження церкви Спаса на Берестові та копії Д. Іванова з мозаїк Софійського собору.

Має сенс коротко нагадати деякі факти з діяльності цієї експедиції в Україні, посилаючись на матеріали цікавої і ґрунтовної статті російського вченого Тимофєєва [5]. Експедицію, до складу якої увійшли палеограф О. Єрмолаєв, художник Д. Іванов, очолив історик та археограф К. Бороздін. О. Єрмолаєв і Д. Іванов перебували у тісних стосунках з президентом Академії мистецтв і директором Публічної бібліотеки О. Оленіним, який особливо цікавився пам'ятками давньоруського мистецтва, він був палким дослідником та знавцем вітчизняної історії і мистецтва. Олексію Оленіну належала ідея спорядження експедиції і саме він, до речі, дав завдання В. Григоровичу дослідити твори мистецтва під час відрядження в Україну 1837 р.

О. Оленін визначив і коло завдань експедиції: пошуки старовинних грамот і актів, рукописних книг і стародруків, довідок про територіальні кордони удільних князівств часів давньоруської держави, зарисовка й обмір пам'яток давньоруської архітектури, описи старовинного одягу.

За два роки експедиція побувала в багатьох російських і українських містах. У 1810 р., упродовж шести місяців, експедиція досліджувала пам'ятки України в Обухові, Охтирці, Києві, Чернігові, Козельці, Ніжині, Борзні, Кролевіці, Батурині, Глухові, Любечі, Остері та інших містах і збрала великий та цінний матеріал – рукописи, книги, копії різноманітних монастирських грамот та актів, монети, виконала натурні зарисовки пам'яток мистецтва, архітектури й етнографії.

У Києві експедиція пробула близько трьох місяців, де напружено працювала. Д. Іванов скопіював мозаїки Софійського собору (вісім аркушів). «Копії Іванова примітні тим, – писав М. Закревський, – що передають характер києво-візантійських зображень з дивовижною достовірністю та неперевершеною ретельністю й у тому вигляді, в якому мозаїки були 1810 року, тобто без усяких підновлень. Тому копії Іванова можуть вважатися нині єдиними в Росії» [6]. О. Єрмолаєв провів обстеження Софійського собору – змалював та обміряв фасад, зробив макет у розрізі, накреслив два плани, також – план вівтаря у притворі Св. Володимира та Ярославової гробниці. Такі ж самі роботи О. Єрмолаєв виконав і в церкві Спаса на Берестові; він склав план печер Києво-Печерської лаври, зробив зарисовки руїн Десятинної церкви (на той час зберегся лише один вівтар). Водночас О. Єрмолаєв копіював написи у церквах, з плит та інших пам'яток для палеографічних досліджень.

К. Бороздін склав карти Київського, Чернігівського, Переяславського, Володимирського та Галицького князівств, плани старо-давніх Чернігова й Києва (до нашестя татар), Любеча, Остра й Біловезького містечка та ін. За два роки експедиція ознайомилась з багатьма пам'ятками архітектури, церковним начинням, зброєю, збірками рукописів, що зберегалися в ризницях, арсеналах, монастирських бібліотеках, а також з етнографічними матеріалами різних областей країни.

Результатом роботи експедиції стали: чотири великоформатних альбоми з рисунками, кресленнями і коментарями (були передані до Публічної бібліотеки). Альбоми і дотепер привертають увагу істориків, мистецтвознавців, архітекторів, художників, етнографів та реставраторів.

Експедиція К. Бороздіна стала поштовхом для подальших досліджень давньоруських міст і сіл, рукописних збірок монастирів та збереження пам'яток архітектури, історії та культури. Наприклад, у 1820-х рр. у Києві з ініціативи Є. Болховитінова К. Лохвицький провадить розкопки Десятинної церкви, потім Золотих воріт; 1835 р. було утворено «Временный комитет для изыскания и сохранения древностей»; 1836 р. – Музей старожитностей в університеті Св. Володимира, якому передали цінні археологічні колекції.

1837 року до Києва приїздить В. Григорович для дослідження київських пам'яток. Ім'я В. Григоровича для нас, у першу чергу, тісно пов'язано з Т. Шевченком. Він брав участь у викупі Т. Шевченка з кріпацтва. П. Жур писав: «Шевченко всегда тепло относился к Григоровичу, посвятил ему поэму «Гайдамаки», называл его «щирым батьком», который Тарасу «на чужбине не дал погибать». Во вступлении к «Гайдамакам» Шевченко, отзываясь о Григоровиче как о человеке, не забывшем Украину, ее славу, ее слово, ее песни и думы, говорил:

*Якби не він спіткав мене
При лихій годині,
Давно б досі заховали
В снігу на чужині» [7].*

Ще до свого звільнення з кріпацтва Тарас Григорович, з дозволу В. Григоровича, відвідував навчальні зали Товариства заохочення художників. Знайомство Т. Шевченка з В. Григоровичем відбулося 1837 р. через І. Сошенка, і він протягом багатьох років був бажаним гостем у його родині.

В. Григорович всіляко підтримував молодих українських художників, які приїздили навчатися до Академії. Наприклад, він купив у К. Трутовського картину «Сліпий, що навчає хлопчика грати на скрипці» і цим засвідчив його мистецький талант [8].

Василь Іванович Григорович (1786–1865) походив з родини українських дрібнопомісних дворян, що жили в м. Пирятині на Полтавщині. До вступу в Київську духовну академію жив у маєтку свого батька прилуцького дідича Івана Микитовича. Одержав філософську освіту в Київській духовній академії, закінчивши її 1805 р. З Києва В. Григорович повернувся на Полтавщину і до 1812 р. працював у Полтавській губернській конторі та «Малороссийском Почтамте». 1812 р. він переїздить до Петербурга, успішно працює і швидко просувається по службі в особливій канцелярії Міністерства поліції. Очевидно, служба у цьому відомстві обтяжувала його, він рвався до діяльності іншого роду. В. Григоровича цікавило і захоплювало образотворче мистецтво. 1823 р. він добивається дотації і починає видавати мистецтвознавчий «Журнал изящных искусств»[9]. Цього ж року В. Григорович одержав два діамантові персні «за литературные труды по части художеств» [10]. «Про те, що на це видання Григорович дивився зовсім не як на розвагу чи відпочинок, – писав Б. Бутник-Сіверський, – а як на засіб завоювати собі право на нову улюблену роботу, свідчить один із його листів 1824 р., адресованих І. Мартосу: «Служба же идет вперед, но издание журнала («Изящных искусств»), хотя и не принесло выгод значущих, но доставило мне некоторое внимание людей почтенных и известность. На них, при помощи Божией, я имею надежды и быть может служба моя улучшится... с января месяца начнется второе годовое издание...» [11].

В. Григорович ввів до журналу спеціальний розділ під назвою «Критика», який заповнював своїми статтями. У цьому виданні вперше в історії мистецтвознавчої періодики відводилося значне місце сучасному вітчизняному мистецтву, в тому числі й українським митцям. Видання журналу сприяло створенню авторитету і популярності В. Григоровича. З 1824 р. він бере діяльну участь у роботі Товариства заохочення художників, згодом стає членом-секретарем його комітету. В квітні 1829 р. В. Григорович нарешті вирвався зі стін III відділення й був призначений конференц-секретарем Петербурзької академії мистецтв, «де він разом з О.М. Оленініним та Ф.П. Толстим с

свого роду стовпом, охоронцем традицій нашої старої Академії»[12]. Він запровадив у навчальну програму Академії курс теорії мистецтва, одержав професорське звання (1831) і завоював велику повагу серед викладачів Академії та її учнів.

П. Жур писав: «В тридцатые–сороковые годы он был в Академии очень значительной фигурой. По сути дела, он был там полновластным хозяином. «Всемогущий в Академии Григорович», – так отзывался о нем В.В. Стасов. «Отец и командир!» – говорил о нем К.П. Брюллов. Ученик К.П. Брюллова М. Меликов писал о В.И. Григоровиче как о ценителе искусств, без совета которого ни один из тогдашних художников не обходился» [13].

Мистецтвознавча спадщина В. Григоровича – статті з історії російського мистецтва та творчості сучасних художників, у тому числі й українських. В «Истории европейского искусствознания» особливо відзначається його велика стаття «О состоянии художеств в России»: «Написанная в виде пяти писем к «другу», который, по словам автора, недооценивает русское искусство, смотрит на Россию «сквозь уменьшительное стекло», статья Григоровича по своей обстоятельности превосходит все то, что до этого было написано по истории русского искусства» [14].

Записка В. Григоровича від 1837 р., що наводиться нижче, приваблює живими і безпосередніми спостереженнями автора над творами мистецтва, їх аналізом, оцінкою і характеристикою.

1837. 101. Дело об увольнении в отпуск Г. Конференц Секретаря В.И. Григоровича о возвращении из оно и о проч. т. е об учреждении в Киеве школы живописи и о поручении художнику Щурукову написать копии с древних икон. Началось 24 мая 1837 г. Кончилось 23 августа 1838 г. На 33 полулистах.

24 мая 1837 г.

I. Ваше Высокопревосходительство, Милостивый Государь!

Не пользовавшись отпуском 19-ть лет, и лишась отца за 3 года перед сим, и по воле престарелой Матери моей, требующей свидания со мною и по обстоятельствам домашним имею необходимость отправиться в Малороссийские и Киевскую Губернии, где должен пробыть не менее 2-х месяцев; а как мне нужно иметь еще некоторое время для пребывания в Москве, то и прошу покорнейше Ваше Высокопревосходительство об исходатайствовании мне увольнения в отпуск, со времени получения оно на три месяца. С чувствами глубочайшего почтения и преданности имею честь быть Милостивый Государь, Вашего Высокопревосходительства покорнейший слуга Василий Григорович.

24 мая 1837, № 135 II. Г. Министру Императорского Двора. Конференц Секретарь Императорской Академии Художеств Григорович не был в отпуске 19 лет ныне и по весьма уважительным домашним обстоятельствам, просит уволнить Его в отпуск на 3 месяца в Малороссийские и Киевскую Губернии. Не находя с моей стороны препятствий к удовлетворению сей просьбы Г. Григоровича тем более, что он в первых числах сентября надеется возвратиться я имею честь представить об оной на благоусмотрение и разрешение Вашей Светлости. Президент.

27 мая 1837, разрешение на № 135.

III. Господину Президенту Императорской Академии Художеств. В следствии отношения Вашего Высокопревосходительства от 24-го сего Мая, я разрешаю: Конференц Секретаря Императорской Академии Художеств, Коллежского Советника Григоровича, уволить в отпуск в Малороссийские и Киевскую Губернии, на 3 месяца. Министр Императорского Двора Князь... (в оригіналі три крапки. – О.С.) Снабдить Г-на Конференц Секретаря Григоровича надлежащим видом. – Президент А. Оленин.

14 сентября 1837г. № 303.

IV. Его Высокопревосходительству, Господину Президенту Императорской Академии Художеств и Кавалеру Алексею Николаевичу Оленину Конференц Секретаря Григоровича Рапорт. Во исполнение словесного поручения Вашего Высокопревосходительства, состоявшего в том, чтобы я в бытность мою нынешним летом в Киеве, обратив внимание на памятники древней живописи в тамошних церквах находящейся, заметил примечательнейших из них и донес об оных Вашему Высокопревосходительству и сверх того узнал бы: справедливо ли дошедшее до вас сведение, будто бы останки без главы найденные при открытии оснований десятинной церкви, быв признаны

останками Св. Равноапостального Великого Князя Владимира, перенесены в Киево-Печерскую Лавру, долгом поставлю донести, что при внимательнейшем обозрении моем древнейших и вообще значительнейших церквей Киева, я нашел следующее: Первое. Древнюю живопись, сохранившуюся в церквях Киевских можно разделить на живопись двух родов: образную или Иконную и стенную /: собственно живопись и мозаику/; памятники древней иконной живописи Византийского вкуса суть: а., Икона успения Пресвятой Богородицы, находящаяся в большой Успенской церкви Киево-Печерской Лавры над воротами, вышиною она в 6-ть вершков, а шириною в 9 верш.; вся обложена золотою ризой, так что только видны лица, руки и следы ног, от времени потемневшие до того, что трудно различить черты. Икона сея принесена в Киев в последней половине XI столетия. Впрочем существует множество копий с сей иконы и даже в здешнем Соборе Казанская Божья Матерь на образе Св. Антония и Феодосия Печерских Боровиковским написана. в., Икона Пресвятой Богородицы, держащей на руке младенца Иисуса в той же церкви, в правом пределе поставленная на левой стороне, небольшая, также под окладом, лица и руки весьма еще ясны; письмо этой Иконы бесспорно свидетельствует, что она есть произведение Византийского искусства. Икона эта находилась в древней церкви Феодоровской, и как известно: пред сею Иконою молился в 1147 году Князь Игорь Олегович не задолго прежде убиения Его возмущившимся народом. с., Чудотворная Икона Божия Матери в Киевобратском Монастыре, поколенное изображение в рост почитается древнею, но судя по живописи, она должно быть возобновлена, как смею думать около 150 лет назад. д., Любческие изображения: Божия Матери и Спасителя, образ Купячицкая Божия Матери и Николая Мокрого равнозамечательны своею древностью*. /*Четыре образа эти находятся в Киево-софиевском соборе/. Малороссийской живописи старинных Икон также много в разных церквях. Местные Киевобратского Монастыря, некоторые в Иконостазах церкви дальних пещер и церкви бывшего Никольского Монастыря на Печерске без сомнения принадлежат последней половине XVII столетия. Прочие Иконы суть или позднейшего времени или переписаны, так что и следов старинного письма не остается*. /*Таким образом многие иконы потеряны старинные/. Я сказал Малороссийской живописи потому, что она совершенно разнится в искусстве от иконной Русской живописи и этого, сколько известно, никем замечено не было; в церквях Малороссии все иконы писаны несравненно лучше, нежели в важнейших великороссийских церквях и хоть живопись древняя и в малой России имела образцами произведения византийские, но она получила иной ход, иное развитие в последствии: В ней более свободы в изобретении, менее подражания рабского и есть нечто прекрасное. Может быть врожденное чувство изящного, более общее у народов благословенного Юга раннее образование, сношение с западом и случай видеть хорошие вещи в отношении к искусству, бывшие в руках Польских Богачей и даже водворение в Киеве и Малороссии Иностранцев художников спомеществовало другому направлению живописи в Малороссии. По крайней мере то справедливо, что Иконы произведенные там в течении последних двух сот лет представляют много изрядного, а в последнем столетии даже хорошего и вообще чужды безобразного. Что касается до нынешних самоучек-художников тамошних, то я не мог не удивляться дарованиям некоторых и не пожалеть, что они не развиты как должно. Школа живописи, учрежденная в Киеве на основаниях прочных и снабженная не многими отличными образцами без всякого сомнения произвела бы успехи необыкновенные.

Второе. Стенная живопись в отношении древности своей представляет более любопытных памятников. а/ В Крепости недалеко от Лавры и подле самого вала находится древнейшая в Киеве Церковь Спаса на Берестове. В ней весь Олтарь и восточная половина Церкви сохраняют живопись византийского вкуса. В этой живописи замечательны: довольно хороший ансамбль в фигурах и головах, тщательность в письме и costume на некоторых святых сходный с другими весьма старинными памятниками, а следовательно и верный Св. Иоанн Златоуст изображен с пробритым на голове кружком. Он и другие Святители представлены облеченными в ризы мелко-шахматной ткани двух цветов, или такой, в которой квадратики разделены, накось и также состоят из двух цветов. Живопись этой церкви есть любопытнейший памятник живописи в России; быть может, что эта живопись была и подновлена при Митрополите Петре Могиле возобновившем эту Церковь, но

характер Ее несколько не потерпел и это важно для изыскателя древности. Сделать копии всех древних изображений сей церкви в том порядке, как они находятся на местах, акварелью и с тою верностью, которою отличаются работы, например Г. Солнцева я почел бы весьма полезным и необходимым, тем более, что церковь эта к сожалению терпит от сырости проникающей стены и угрожающей истребить живопись, если не будут приняты меры. Сырость происходит от того, что вал земляной крепости находится весьма близко к одному углу Церкви и именно шагах в двух или трех от нее. Мокрота скопляющаяся в этом промежутке проходит в фундамент и мало по малу идет вверх, так, что живопись почти на четыре аршина от полу истреблена уже. Нет сомнения, что и самое здание может от этого повредиться, между тем как оно заслуживает сохранения, ибо принадлежит X веку и основано Св. Владимиром. Г.г. Бороздин и покойный Ермолаев полагали, что Церковь Спаса на Берестове принадлежала в конце XI столетия Монастырю Германечу до набега Боняка и была деревянная; но это лишь догадка! /*Впрочем если и согласиться с ними, что церковь каменная Спаса существует с начала XII в. то живопись и сего века есть драгоценный памятник древности в России и может, почти единственным/. в., Церкви Киево-Софийская и Лавры Печерской и другие внутри расписаны снизу до самого верха Священными изображениями, но эта живопись не восходит, по времени Ее исполнения далее начала XVIII столетия и не представляет особенно замечательных достоинств. Новейшие картины на стенах несравненно лучше и я не могу не упомянуть о колоссальных изображениях Спасителя и 12 апостолов, написанных лет за 7 в большой Лаврской Церкви в Олтаре на Горнем месте, которых произведение сделало бы честь и опытному Академическому художнику. с., Мозаичные картины на стенах существуют в Киево-Софийском Соборе и Златоверхо-Михайловском Монастыре. Число и сюжеты уцелевших в первом мозаичных изображений можно видеть в описании Киево-Софийского Собора и Киевской Иерархии (Киев 1825 года). В Михайловском Монастыре сохранилось их еще менее, только в Олтаре. Первая церковь сооружена в первой половине XI столетия Великим Князем Ярославом 1-м, а последняя в начале XII столетия Великим Князем Святополком II-м Изяславичем. Между этими мозаиками та разница, что Софийские явственнее видны /чему немало помогает и лучший свет/, что Софийские не все одинакового достоинства: одни лучше, другие хуже; и что вообще работы в оных грубее, в Михайловском же, хоть по сюжетам они суть подражание Софийских /тут также и подобным образом изображено в Олтаре Св. Таинство причащения и некоторые Святые: / но Ансамбль фигур лучше и работа несколько искуснее. Рисунки мозаик, находящихся в Софиевском Соборе, сделанные во время путешествия Г.г. Бороздина и Ермолаева я нахожу несовершенными точными. В них, при всем старании рисовальщика соблюсти точность, виден собственный вкус Его. По моему мнению стоило бы рисовать и мозаичные произведения в Киеве сохранившиеся. В заключение я долгом поставлю донести, что останки без Главы, найденные при разрытии фундаментов Десятинной Церкви, как объявил мне Наместник Киево-Печерской Лавры, перенесены в Лавру не были и Покойный Митрополит Евгений вовсе не был убежден в том, что бы их можно было почитать останками Св. Равноапостольного Князя Владимира. Конференц Секретарь Григорович.

М.И.Д. Канц. по 2 Эксп. 7 октября 1837 г. № 552.

V. Господину Министру Императорского Двора. По случаю отбытия нынешним летом Г. Конференц Секретаря Григоровича в Малороссийские и Киевскую Губернии в отпуск я поручал ему обратить особенное внимание в Киеве на древнейшие памятники живописи, в тамошних церквах существующие и о том, что им замечено будет, по возвращении мне донести. Г. Григорович исполнил это поручение наилучшим образом и представил мне рапорт с некоторыми своими замечаниями о древностях Киева, достойный особенного уважения. По сей причине я приказал ему: выписку из этого рапорта включить в отчет Академический.

---

1. Виписка з особистої справи конференц-секретаря Академії художеств В.І. Григоровича про надання йому відпустки для поїздки в Україну та описання пам'яток стародавнього живопису в Київських церквах 24 травня – 7 жовтня 1837 р. Рукопис. – Родинний фонд В.І. та О.В. Беретті – архітекторів. – Центральний держав-

ний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Од. зб. 55. – Арк. 1–3.

Текст друкується сучасною російською мовою, а саме:

- За нормами сучасної російської орфографії пишуться слова разом, окремо або через дефіс.
  - Літеру ъ замінено літерою е.
  - Літеру і замінено літерою и.
  - Літеру ъ збережено лише в тих випадках, коли її вживання відповідає нормам сучасної російської орфографії.
  - За сучасними правилами передано випадки асиміляції приголосних, здебільшого на межі префіксів і коренів: рассказывать замість разсказывать тощо.
  - За сучасними правилами передано випадки подвоєння приголосних.
  - За сучасними вимогами подаються форми родового відмінка однини прикметників чоловічого роду: нового замість новаго тощо.
  - За сучасними вимогами подаються форми родового відмінка деяких займенників: ее, нее замість ея, нея.
2. Бутник-Сіверський Б.С. Художня школа В. І. Григоровича в Києві (До історії нездійсненого проекту) // Мистецтво, фольклор, етнографія: Наукові записки. Т. І–ІІ. – К.: АН УРСР, 1947. – С. 25–31. Сторчай О. В. Проект створення Школи рисунка і живопису при Київському університеті (1837–1838) // Мистецтвознавство України: Зб. наук. пр. / Редкол.: А. Чебикін (голова) та ін. – К.: СПД Кравчук, 2004. – № 4. – С. 42–51.
  3. Асєєв Ю.С. Джерела. Мистецтво Київської Русі / Нариси історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1980. – С. 8–12.
  4. Вздорнов Г.И. История открытия и изучения русской средневековой живописи XIX век. – М.: Искусство, 1986. – С. 21.
  5. Тимофеев Л. Мiсцями українських старожитностей // Україна. – К., 1986. – № 50 (Грудень). – С. 20–21.
  6. Там само. – С. 21. Л. Тимофєєв зазначає: «Багато фрагментів мозаїк на той час уже було втрачено. Так, нижня частина мозаїки із зображенням святих Лаврентія, Василя, Григорія Нісського, Григорія-чудотворця була одбита, забілена вапном і пофарбована олійною фарбою. Ще більше потерпіли зображення святих Єліфанія, Климента, Григорія Богослова, Миколая та Стефана, що розміщувалися у вітатарі».
  7. Жур П. Шевченковский Петербург. – Л.: Лениздат, 1964. – С. 95.
  8. Бутник-Сіверський Б. Вказана праця. – С. 26.
  9. Вийшло дев'ять випусків «Журнала изящных искусств» В.І. Григоровича (протягом 1823–1825 рр.). Шість випусків, виданих з квітня 1823 по березень 1824 р., склали першу частину «Журналу». Решта випусків, що увійшли до другої частини, з'явилися 1825 р. Про «Журнал изящных искусств» В. Григоровича див.: Собко Н.П. Что представляли из себя русские художественные журналы // Искусство и художественная промышленность. – 1898. – № 1–2. С. Эрнст. Журнал изящных искусств. 1823-1824 гг. // Русский библиофил. – 1914. – № III.
  10. Жур П. Вказана праця. – С. 94.
  11. Бутник -Сіверський Б. Вказана праця. – С. 25.
  12. Там само.
  13. Жур П. Вказана праця. – С. 95.
  14. История европейского искусствознания. Первая половина XIX века. – М.: Наука, 1965. – С. 196.

Петро КУЗЕНКО,

кандидат мистецтвознавства

ТРАДИЦІЇ ХРЕСТОРОВНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Хресторобне ремесло є невід'ємною складовою національного мистецтва та культури українців. Вагоме місце серед різноманітних видів таких знаків посідали народні кам'яні надмогильні хрести, традиції яких мають багатотисялітню історію.

Християнська меморіальна скульптура на теренах України своїм корінням сягає часів початку зв'язків її населення з християнським світом. Стосунки з Візантією призвели до поширення християнських надгробків. Перші середньовічні кам'яні пам'ятки мали стовпоподібну форму з квадратним завершенням. Один із таких надгробків, що датується VI–VII ст., походить із Чуфук-Кале (гірська частина Таврії). На його поверхні виконано чотирикінцевий хрест [1].